
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ЛИТЕРАТУРАЗНАЎСТВА

LITERARY RESEARCH

УДК 821.161.3(075.8)

МЕТАФОРИЗАЦИЯ КАК ОСНОВА ХУДОЖЕСТВЕННОГО СТИЛЯ ОРАТОРСКОЙ ПРОЗЫ ГЕОРГИЯ КОНИССКОГО И ТИХОНА ЗАДОНСКОГО

С. Э. СОМОВ¹⁾

¹⁾Духовно-просветительский центр имени святителя Георгия Конисского,
ул. Архиерейский Вал Конисского, 3, 212030, г. Могилёв, Беларусь

Аннотация. Анализируется художественная природа ораторской прозы двух выдающихся проповедников XVIII в.: белорусского архиепископа Георгия Могилёвского (Конисского) и российского епископа Тихона Задонского (Соколова). Сделан акцент на выявлении и описании основных художественных приемов, которые используют просветители при создании «слов» – храмовых проповедей, раскрывающих духовно-религиозное содержание библейских текстов, прочитанных во время Божественной литургии. Среди текстообразующих тропов выделяются антитезы, в том числе сложные, оформляемые в виде пространных риторических тирад молитвенного характера, метонимии, сравнения, аллегории, повторы и эпитеты, в том числе выразительные, восходящие к художественной природе библейского повествования. Основным художественным приемом, формирующим стиль ораторской прозы авторов, признается метафора (шире метафоризация), также восходящая к библейской художественности.

Ключевые слова: Георгий Конисский; Тихон Задонский; ораторская проза; слово; библейская метафора; метафоризация; художественный стиль.

Образец цитирования:

Сомов СЭ. Метафоризация как основа мастацкага стылю аратарскай прозы Георгія Каніскага і Ціхана Задонскага. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2025;1:5–11.
EDN: BQXLYX

For citation:

Somov SE. Metaphorisation as the basis of the artistic style of oratoric prose by Georgy Konissky and Tikhon Zadonsky. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2025;1:5–11. Belarusian.
EDN: BQXLYX

Автор:

Сергей Эдуардович Сомов – кандидат филологических наук, доцент; директор.

Author:

Sergey E. Somov, PhD (philology), docent; director.
somov72@mail.ru

МЕТАФАРЫЗАЦЫЯ ЯК АСНОВА МАСТАЦКАГА СТЫЛЮ АРАТАРСКАЙ ПРОЗЫ ГЕОРГІЯ КАНІСКАГА І ЦІХАНА ЗАДОНСКАГА

С. Э. СОМАЎ^{1*}

^{1*}Духоўна-асветніцкі цэнтр свяціцеля Георгія Каніскага,
вул. Архірэйскай Вал Каніскага, 3, 212030, г. Магілёў, Беларусь

Анацыя. Аналізуецца мастацкая прырода аратарскай прозы двух выдатных прапаведнікаў XVIII ст.: беларускага архіепіскапа Георгія Магілёўскага (Каніскага) і расійскага епіскапа Ціхана Задонскага (Сакалова). Зроблены акцэнт на выяўленні і апісанні асноўных мастацкіх прыёмаў, якія выкарыстоўваюць асветнікі пры стварэнні «слоў» – храмавых пропаведзяў, што раскрываюць духоўна-рэлігійны змест біблейскіх тэкстаў, прачытаных падчас Боскай літургіі. Сярод тэкстаўтваральных мастацкіх сродкаў вылучаюцца антытэзы, у тым ліку складаныя, аформленыя ў выглядзе вялізных рытарычных тырад малітоўнага характару, метаніміі, параўнанні, алегорыі, паўторы і эпітэты, у тым ліку выразныя (яны ўзыходзяць да мастацкай прыроды біблейскага апавядання). Асноўным мастацкім прыёмам фарміравання стылю аратарскай прозы аўтараў прызнаецца метафара (шырэй метафарызацыя), якая таксама ўзыходзіць да біблейскай мастацкасці.

Ключавыя словы: Георгій Каніскі; Ціхан Задонскі; аратарская проза; слова; біблейская метафара; метафарызацыя; мастацкі стыль.

METAPHORISATION AS THE BASIS OF THE ARTISTIC STYLE OF ORATORIC PROSE BY GEORGY KONISSKY AND TIKHON ZADONSKY

S. E. SOMOV^a

^a*Spiritual and Educational Centre named after Georgy Konissky,
3 Archijerejski Val Kaniskaga, Magiliow 212030, Belarus*

Abstract. The author of the article analyses the artistic nature of the oratorical prose of two outstanding preachers of the 18th century: the Belarusian Archbishop Georgy of Mogilev (Konissky) and the Russian Bishop Tikhon Zadonsky (Sokolov). The main emphasis is on identifying and describing those leading artistic techniques that educators use when creating «words» which are church sermons that reveal the spiritual and religious content of biblical texts read during the Divine Liturgy. Among the text-forming tropes, antitheses stand out, including complex ones, presented in the form of lengthy rhetorical tirades of a prayerful nature, metonymies, comparisons, allegories, repetitions and epithets, including expressive ones, going back to the artistic nature of the biblical narrative. Metaphor (more broadly, metaphorisation), which also goes back to biblical artistry, is recognised as the main artistic device that shapes the style of the authors' oratorical prose.

Keywords: Georgy Konissky; Tikhon Zadonsky; oratorical prose; word; biblical metaphor; metaphorisation; artistic style.

Уводзіны

Праваслаўныя свяціцелі Георгій Магілёўскі (Каніскі) і Ціхан Задонскі (Сакалоў) былі сучаснікамі, іх шлях да атрымання духоўнай адукацыі і паствы шмат у чым падобны. Кожны з гэтых выдатных дзеячаў эпохі Асветніцтва яшчэ пры жыцці стаў таленавітым прапаведнікам: Георгій на Магілёўскай біскупскай кафедры (1755–1795), а Ціхан на Варонежскай кафедры (1763–1767). Розная працягласць перыядаў іх актыўнага архіпастырскага служэння паўплывала на аб'ём аратарскай спадчыны асветнікаў, які дайшоў да нас. Напрыклад, з пропаведзяў Ціхана, прысвечаных асноватворнаму догмату аб прышэсці ў свет Хрыста, вядома толькі «Слова на Раство Хрыстова» (без даціроўкі напісання і прамовы з амбона храма). Пры гэтым захавалася шэсць калядных «слоў» Георгія, самае ранняе з якіх датуецца 1784 г.¹

Майстэрства прамойцы-прапаведніка ў Георгія (у свеце – Рыгор Восіпавіч Каніскі) сфарміравалася ўжо ў юнацтве ў Кіеве. З 1728 па 1743 г. ён вучыўся ў Кіева-Магілянскай акадэміі, а затым выкладаў у гэтай установе і займаў у ёй пасады прэфекта і рэктара аж да сваёй архірэйскай хіратаніі ў 1755 г., пасля якой назаўжды развітаўся з Кіевам і педагагічнай дзейнасцю. Падчас навучання ў Кіева-Магілянскай акадэміі ў Георгія выявіўся асабы талент у вывучэнні моў, таму яго прызначылі выкладчыкам красамоўства.

¹Далей для абазначэння адзінакавых твораў гэтага жанру будзем выкарыстоўваць намінацыю «слова». – С. С.

Увесь перыяд падрыхтоўкі да выкладчыцкай дзейнасці (1744–1746) Георгій быў прапаведнікам Кіева-Пячэрскай лаўры. Ён выкладаў не толькі красамоўства, але і філасофію і тэалогію, што, у сваю чаргу, стала асновай для прапаведніцкай дзейнасці ў саны епіскапа і архіепіскапа Магілёўскага і Беларускага ў наступныя 40 гадоў.

На думку вядучага біёграфа Георгія Каніскага, царкоўнага гісторыка протаіерэя Міхаіла Буглакова, прапаведніцтва займала выключнае месца ў шматграннай асветніцкай дзейнасці архіепіскапа. «Адзін з выдатных прадстаўнікоў рускай царкоўнай пропаведзі другой паловы XVIII ст., – піша М. Буглакоў, – Каніскі яшчэ пры жыцці здабыў славу знакамітага царкоўнага аратара, прамовы якога непараўнальныя. З цягам часу гэта слава Каніскага яшчэ больш распаўсюдзілася, чаму садзейнічаў сам Георгій сваім яркім прапаведніцкім талентам. Пасля яго смерці публікацыі яго пропаведзяў і станоўчы аб іх водгук А. С. Пушкіна, а таксама выдатная рэцэнзія А. С. Шышкова канчаткова ўмацавалі славу Георгія Каніскага як прапаведніка. Ён уваходзіць у склад невялікай групы царкоўных выступоўцаў кацярынінскага часу, такіх як Гедэон Крыноўскі, Платон Лёўшын і іншыя, пропаведзі якіх прадстаўляюць узоры царкоўна-аратарскага мастацтва»² [1, с. 431–432].

Без сумневу, да названай групы выступоўцаў належыць і Ціхан Задонскі (у свеце – Цімафей Савельевіч Кірылаў, якога ведаюць яшчэ і пад прозвішчам Сакалоў). Нягледзячы на сваё нязнатнае паходжанне і крайнюю беднасць (яго бацька быў псаломшчыкам і рана пайшоў з жыцця), Ціхан Задонскі змог атрымаць добрую для свайго часу адукацыю: ён скончыў 14-гадовы курс Наўгародскай духоўнай семінарыі і выкладаў у ёй спачатку рыторыку, як і Георгій Каніскі, а потым грэчаскую мову, багаслоўе і філасофію. Ціхан Задонскі быў прэфектам семінарыі ў Ноўгародзе і непрацяглы час рэктарам семінарыі ў Цвяры, аж да епіскапскай хіратаніі ў 1761 г. Яго талент прапаведніка, як і талент Георгія Каніскага, сфарміраваўся падчас атрымання акадэмічнай адукацыі, а потым удасканальваўся на лектарскай і архірэйскай кафедрах, аднак не так доўга, як у беларускага асветніка.

Аktуальнасць выбранай тэмы з’яўляецца відавочнай і грунтуецца на значнасці творчай спадчыны названых асветнікаў як пры жыцці, так і пасля смерці на працягу XIX і XX стст. Іх аратарская проза звяртала на сябе ўвагу выдатных майстроў слова, нават вялікага генія паэзіі А. С. Пушкіна, які напрыканцы жыцця звярнуўся да нацыянальна-духоўных каштоўнасцей і вельмі цікавіўся праваслаўем і багаслоўскімі сачыненнямі айчынных аўтараў. Навізна прапаведніцкага артыкула абумоўлена адсутнасцю ў сучасным літаратуразнаўстве прац, прысвечаных мастацкім асаблівасцям аратарскай прозы Георгія Каніскага, якія складаюць галоўны прадмет нашага навуковага інтарэсу, за выключэннем раней апублікаваных прац аўтара артыкула. Адпаведна мэтай даследавання з’яўляецца выяўленне і апісанне вядучых мастацкіх прыёмаў, выкарыстаных Георгіем Каніскім, а таксама Ціханам Задонскім пры стварэнні арыгінальных храмавых «слоў», – прыёмаў, якія выступаюць асновай мастацкага стылю рэлігійнай аратарскай прозы прапаведнікаў.

Матэрыялы і метады даследавання

Матэрыяламі даследавання сталі прамоўніцкія творы Георгія Каніскага і Ціхана Задонскага, напісаныя ім у розныя гады другой паловы XVIII ст., пераважна «словы» на Раство Хрыстова, якія ўключаюць у сябе фундаментальныя для хрысціянскага рэлігійнага светаразumenня ўяўленні і вобразы. Асноўнымі метадамі даследавання выступаюць кантэнт-аналіз, гісторыка-літаратуразнаўчы аналіз, навуковае апісанне і параўнальна-супастаўляльны метад. Тэарэтычнай базай даследавання з’яўляюцца работы А. М. Весаляўскага і Б. В. Тамашэўскага, якія апісвалі функцыянальную прыроду тропікі мастацкай літаратуры.

Вынікі і іх абмеркаванне

Храмавая пропаведзь Георгія Каніскага будзе як традыцыйны пастырскі каментарый да евангельскага чытання, што даецца падчас літургіі абвешчаных (другой часткі галоўнай храмавай службы). Найважнейшую фразу з евангельскага фрагмента Георгій выбірае эпіграфам да свайго выступлення, у якім выказваецца агульная тэма пропаведзі, задаецца пэўная накіраванасць разважанням аратара.

Такім эпіграфам да «Слова на дзень нараджэння Хрыстовага» Георгій выбірае фразу з Евангелля ад Лукі: «Абвяшчаю вам радасць вялікую, якая будзе ўсяму народу» [Лук. 2:10]. У пачатку гаміліі Свяціцель фармулюе асноўны тэзіс свайго выступлення: «Усяму свету пасланы Сын Божы, такім чынам, усяму свету належала радавацца па сіле дабравесця Ангельскага аб Растве гэтага Спаса»³ [2, с. 121]. Аднак, звярнуўшыся да больш падрабязнага разгляду евангельскай гісторыі аб Растве Хрыстовым у Віфлееме, звязанай з сумнымі падзеямі пераследу нованароджанага Месіі царом Ірадам і забіццём тысяч немаўлят

²Тут і далей пераклад наш. – С. С.

³Цытаты прыводзяцца з захаваннем асаблівасцей арыгінала. – С. С.

у горадзе і яго наваколлі, Георгій фармулюе контртэзіс свайго зварту да паствы: «Прастольны горад [Ерусалім]... бянтэжыцца замест радасці і замест урачыстых пышнасцяў, варварскую жажлівую здзясьняе ганьбу» [2, с. 121]. Даследаванне прычын такой дзіўнай супярэчнасці (рознасці) і складае асноўны ідэйна-філасофскі прадмет разважання Георгія Каніскага.

Прапаведнік, вызначаючы супярэчнасць паміж відавочнымі перадумовамі сусветнай радасці ад нараджэння Хрыста і рэальнай збянтэжанасцю, выкліканай Яго з'яўленнем, звяртаецца да прыёму антытэзы, які становіцца адным з важнейшых у пабудове складанай філасофска-мастацкай канструкцыі пропаведзі. Цэлы шэраг супрацьпастаўленняў у «слове» лагічна абумоўліваецца ходам разважанняў аўтара (ад агульнага да прыватнага) і адпавядае мастацкаму прынцыпу ступенчатага звужэння вобраза. Першасная антытэза, самая шырокая, ахоплівае рэаліі сусветнага маштабу і заключаецца ў супрацьпастаўленні двух светаў – нябеснага і зямнога. Увасабленнем першага з'яўляюцца анёлы, увасабленнем другога – людзі. «Анёл абвяшчае радасць вялікую ўсім людзям, – кажа Георгій, – а многія з людзей тым самым бянтэжацца; Анёлаў цэлы сабор спяваюць на зямлі мір, а зямныя па большай частцы тым самым шалюць і адзін аднаго кроў праліваюць» [2, с. 121–122].

Прыход Збавіцеля ў свет азарае цемру святлом вышэйшага духоўнага існавання і спараджае раней небывалы падзел усіх людзей, якія жывуць на зямлі, на сапраўдных грамадзян і зладзеяў. Успрыманне Збавіцеля ў яго найбольш значных для чалавецтва ролях і тымі і іншымі стварае новыя антытэзы, на фоне якіх больш выразным становіцца аблічча Самога Хрыста. Указаная рознасць разглядаецца Георгіем спачатку на прыкладзе маральнага досведу людзей далёкага мінулага, а затым сваіх сучаснікаў, прысутных у храме жыхароў горада, у якім ён прамаўляе слова (у дадзеным выпадку магіляўчан), і, нарэшце, на прыкладзе кожнага асобнага чалавека, у «сэрцы» якога адбываецца найважнейшае, лёсавызначальнае сутыкненне добра і зла (антытэза неба і зямлі тут звужаецца фактычна да кропкі).

Ціхан Задонскі таксама выкарыстоўвае ў «Слове на Раство Хрыстова» эпіграф: «Мы знайшлі Месію (што ў перакладзе азначае: Хрыстос)» [Ін. 1:41], які, аднак, выконвае іншую функцыю, чым у Георгія. Для рускага аратара думка аб прышэсці ў свет Збавіцеля з'яўляецца настолькі відавочнай, што не патрабуе разгорнутых доказаў і афармляецца ў выглядзе дынамічнай рытарычнай тырады – эмацыянальнага ўступлення ўрачыстай святочнай гаворкі, пачатковага акорда ўзрушальнага гімна Хрысту, які нарадзіўся: «Здабылі Месію, прарокамі прапаведанага; здабылі Месію, законам і патрыярхі пераўвасобленага; здабылі Месію, многімі гады з вялікім жаданнем і ўздыханнем чаканага; здабылі Месію – спадзяванне народаў...» [3, с. 28–29]. Працяглая праявічая фраза, якая ўбірае ў сябе цэлы шэраг яркіх азначэнняў і параўнанняў (між тым не вычварная, пазбаўленая прыкмет стылю «пляцення слоў»), дзе рэфрэн «здабылі Месію» паўтараецца 7 разоў (колькасць паўтораў невыпадковая, таму што 7 – гэта лічба сакральная, сімвал сувязі зямнога і нябеснага светаў і Імя Бога), вымаўляецца на адным дыханні, ствараючы ўражанне ўжо не праявічай, а паэтычнай гаворкі, своеасаблівага белага верша, які задае «Слову» не столькі лагічна вызначаную тэму, колькі эмацыянальна-стылёвую скіраванасць, што пазней вытрымліваецца аўтарам на працягу ўсяго апаведу з дапамогай шэрагу мастацкіх сродкаў і прыёмаў.

Свяціцель Ціхан толькі адштурхваецца ад эпіграфа і будзе пропаведзь як вольны вобразны аповед, што паказвае захапляльныя пошукі Хрыста, на якія прапаведнік у думках адпраўляецца разам са сваёй паствай, апісваючы і зямныя месцы, дзе Гасподзь «не жыве» (прыстанак грахоў), і месцы, дзе Ён знаходзіцца сярод тых, хто сабраўся ў імя Яго са шчырай любоўю адзін да аднаго. Знайшоўшы Збавіцеля, Ціхан Задонскі стараецца заклікаць яго ў свой уласны дом (цела-храм) праз узнёслую супольную малітву з сабранымі ў храме Божым хрысціянамі.

Прапаведнік адыходзіць ад прамога тлумачэння евангельскага тэксту, мадэлюючы праўдзівыя жыццёвыя сітуацыі і адносіны ў іх праекцыі на маральныя каштоўнасці Хрыста (універсальны катэгарыяльны імператыў). Ён стварае аснову для самастойнага разумення слухачом евангельскага апавядання, якое пры гэтым не знікае з увагі, паколькі прысутнічае ў свядомасці слухача ў выглядзе вядомых сюжэтных матываў: «лукавыя Ірады» праліваюць кроў для захавання «часовага гонару», шукаюць Хрыста і да яго падобных, каб забіць (забіццё віфлеемскіх немаўлят, арышт і пакаранне Хрыста, ганенні на апосталаў); «злакаварныя лісы» вітаюць Месію пацалункамі, а самі «аб кошце дамаўляюцца» [3, с. 29–31], задумваюць здраду (здрада Іуды Іскарыёта) і інш.

Стыль апавядання Георгія Магілёўскага ў сваёй аснове метафарычны, прычым гэта метафарызацыя абаліраецца перш за ўсё на метафарызацыю біблейскую. Глыбокае веданне епіскапам біблейскага тэксту (выражаецца, у прыватнасці, у свабодным цытаванні Старога і Новага заветаў з дакладным указаннем крыніцы: кнігі, главы і верша) праяўляецца ў творчым асваенні ім біблейскіх прынцыпаў метафарызацыі, заключаных у замене адцягненага канкрэтнага, на якіх заснаваны ўстанаўленні ўскоснага падабенства двух светаў: нябеснага (духоўнага) і зямнога (створанага). Мы не можам сцвярджаць, што Георгій узнёмаецца як мастак слова да ўзроўню арыгінальнай аўтарскай прытчы, аднак ён па-майстэрску стварае стройныя разгорнутыя метафары, якія набліжаюць яго прамоўніцкі стыль да алегарычнай сістэмы

выказвання. Функцыянальна выкарыстанне гэтага мастацкага прыёму і ў Бібліі, і ў «слове» Георгія Каніскага аднастайнае: вобразнае іншасказанне дазваляе праз выяўленне прадметаў і адносін паміж імі ў рэальнасці (нярэдка бытавых, блізкіх звычайнаму слухачу) данесці да простых людзей уяўленні пра духоўныя паняцці ўзроўню філасофскай абстракцыі, іншымі словамі, проста сказаць пра складанае, каб сэнс аповеду стаў зразумелым нават неадукаванаму чалавеку.

Прыкладам разгорнутай метафары біблейскага паходжання можа служыць апісанне ў згаданым вышэй «слове» важнасці для чалавецтва прыходу Хрыста Збавіцеля: «Цар добры грамадзянам жаданы, страшны ж і ненавісны злыдням: вольнік прагны палонным і прысутным у турмах; не патрэбны ж свабодным, і тым, якія хоць у палоне знаходзяцца, але, айчыны сваёй забыліся, змяшаліся з паланіўшымі іх варварамі, і самавольна бязбожнасці іхняй і ўсякаму злему лёсу аддаюцца. Прыемны вельмі міратворца прыгнечаным цяжкай вайною; але не патрэбен тым, якія ці вайны не адчуваюць, ці ж і адчуваючы, не пякуцца пра канец яе, які складаецца ў пагібелі іхняй. Шукаюць лекара хворыя і да смерці надыходзячыя, але аб ім не радзяць ці здаровыя, ці здароўем якія хваляюцца, нават і тады, калі ўнутраная іх хвароба неадчувальна вядзе да смерці» [2, с. 122]. У дадзеным фрагменце Георгій Каніскі стварае кантэкст, які спачатку ўспрымаецца слухачамі ў яго прамым значэнні (складаецца ўражанне, што прапаведнік звяртаецца да прыёму звычайнага супастаўлення). Намёк на іншасказанне змяшчаецца ў самім фрагменце, які Георгій заканчвае фразай аб перавазе духоўнага пачатку над цялесным: «Наколькі душа лепшая і найвышэйшая частка складу чалавечага, настолькі карысці і патрэбы душэўныя, большыя за плоцкія, без параўнання найвялікшыя існасць» [2, с. 122]. Аднак другі, схаваны шэраг уяўленняў адкрываецца слухачам крыху пазней, калі ўказаны кантэкст уключаецца ў агульнае значэнне «слова». Георгій Каніскі разважае пра тое, хто ёсць Хрыстос. У працэсе гэтага разважання паняцці «цар», «вызваліцель», «міратворца», «лекар» і «суддзя» (якія паказваюцца аўтарам праз успрымання вышэйзгаданымі грамадзянамі і зладзеямі) напаўняюцца духоўным сэнсам і становяцца вобразами-сімваламі агульначалавечага маштабу.

Георгій Каніскі актыўна выкарыстоўвае і асобныя метафары, прычым часцей за ўсё звяртаецца да ўжо вядомых яму і слухачам метафар, якія сталі для высокай рыторыкі святых айцоў царквы традыцыйнымі: *прыходу царову ў град свой* (Хрыстос на Зямлі), *хваробы нашыя панясе* (грахі і адкупленне), *слепату душ* (сэрца без Бога), *глухія вушы* (розум без Бога), *кульгавыя ногі* (пашкоджаная маральнасць), *у ліхаманцы і вар'яцтве* (страсці і нябачныя грахі) [2, с. 121–126] і інш.

Большасць эпітэтаў, якія ўжываюцца прапаведнікам, з'яўляюцца пастаяннымі і маюць, як і метафары, біблейскае паходжанне: *вечныя някельныя пакуты, грэшнікамі прагнавіўшымі, Духам Сваім Найсвяцейшым, бязгрэшнае жыццё, нявінна пакутуюць, беззаконнікі нераскаяныя, страшнай гэтай яўленага Бога ў плоці таямніцы, вялікаю таямніцаю набожнасці, горад іхняй няпраўды, ліхамства, падману і інш.* Некаторыя эпітэты (часцей тыя, што маюць негатыўную, выкрывальную афарбоўку і збліжаюцца з прастамоўем) носяць выразны характар: *варварскую жажлівую вырабляе ганьбу, адчуваем адмыслова, зласліўцы несумленныя, праведнай прычынай, найпатрэбнага лекара* [2].

Не менш значнымі, чым метафарычныя адносіны, у мастацкім ладзе аратарскай прозы Георгія Каніскага з'яўляюцца метанімічныя адносіны. Ён часта карыстаецца прыёмам метаніміі, прычым зноў-такі традыцыйнай для хрысціянскай рэлігійнай літаратуры, якая ўзыходзіць да біблейскай вобразнасці: *сусвет грахом завінаваціўся Богу* (людзі), *сусвету належала радавацца, засмуціўся і ўся Іерусаліма з ім, горад... бянтэжыцца* (гараджане) і інш. У працэсе разгортвання схаванага плана апавядання перад слухачом метанімічныя адносіны, у адрозненне ад метафарычных, становяцца больш шырокімі. Калі ў пачатку «слова» выява «Іерусалімы, забойцы праведных» суадносіцца з жыхарамі гэтага горада, варожа настроенымі да Хрыста, то напрыканцы апавядання яна ператвараецца ў сінекдаху, якая характарызуе большую частку чалавецтва, што ўвязла ў граху. Калі пры першым цытаванні з Псалтыры метанімія «жазла жалезнае» вызначае ўладу Цара «над Сіёнам» (таксама метанімія, пабудаваная на прасторавых адносінах гара – краіна – зямля – сусвет) [Пс. 2:6–9], то пасля згадвання гісторыі разбурэння Іерусаліма яна асацыіруецца ўжо з караючым «мячом» Усявышшняга, Божай адплатай за грэх у зямным жыцці людзей, якая ўжо адбылася, і будучай канчатковай адплатай на Страшным судзе [2, с. 122–123].

Стыль прамоўніцкага апавядання Ціхана Задонскага мае іншую мастацкую прыроду: метафарычнасць, алегарызм, як і метанімічныя адносіны, прадстаўлены ў ім не так шырока, як у Георгія Каніскага. Можна сказаць, што яго стыль імкнецца да метафарычнага, паколькі мае шмат супастаўленняў, параўнальных зваротаў (параўнанне як этап стварэння метафары, які з'яўляецца, па словах А. Н. Весялоўскага, «празаічным актам свядомасці, які расчляняў прыроду» (цыт. па [4, с. 314])), увасабленняў і яркіх эпітэтаў.

Найбольш пашыраным мастацкім прыёмам у Ціхана Задонскага з'яўляецца складанае параўнанне, прадстаўленае ў выглядзе канструкцыі з паўторами, супастаўленнямі, аднастайнымі вобразнымі азначэннямі і антытэзамі, якія робяць вобразы ў апаведзе прапаведніка выразнымі, адчувальнымі, блізкімі слухачу: «Набылі Месію, якога ўсе, як зямля, якая прагне вады, як той, што сядзіць у цемры, святла, як у вязніцы зняволены збавіцеля, як нямоглы лекара, як авечкі аблудныя пастыра, жадалі»; «...бачым ужо Бога

ў чалавеку, Творцу ў стварэнні, Уладыку ў рабскім выглядзе»; «...але адзіны ад другога бегае, паколькі чорнае да белага не прыстае, салодкае з горкім не ладзіцца, святло з цемрай удзелу не мае» і інш. [3, с. 29].

Думка Ціхана Задонскага незвычайна ясная, празрыстая і, на першы погляд, нават спрошчаная, паколькі ён ужывае пераважна словы ў іх прамым значэнні. Большасць эпітэтаў, якія ім выкарыстоўваюцца, як і ў Георгія Каніскага, традыцыйныя для хрысціянскіх тэкстаў: *прадвечная ісціна, царства вечнае, салодкі Ісус, першазваны Андрэй, апосталі свяціі, любоў ічырая, у цудоўнай палаце, нарадзіўся цудоўна, Маці Дзеву чыстую, авечкі аблудныя, акаянае наша жыццё* і інш.

Шматлікія паўторы надаюць тэксту «слова» Ціхана адмысловы, амаль музычны, рытмічны малюнак, які чымсьці нагадвае стыль народнага эпічнага распеву: «Чуем ад Яго вестку прыемную, прыемную вестку – пакаянне» [3, с. 29]. Такі мастацкі стыль адначасова становіцца блізкім і да кніжнага царкоўна-славянскага, і да народна-паэтычнага, фальклорнага стыляў, прычым элементы гэтых дзвюх розных эстэтычных сістэм злучаюцца ў творчасці Ціхана Задонскага вельмі гарманічна. Народна-паэтычны стыль выяўляецца, у прыватнасці, у прысутнасці трансфармаваных рускіх прыказак: «Ці не агульная прыказка ёсць, што падобны з падобным сябруе?» («Свой сваяка бачыць далёку») або «Двудушнасцю, якая на языку мёд, а ў сэрцы жоўць носіць» («На языку мёд, а пад языком лёд» (Задонскі фактычна выкарыстоўвае той жа двухчлен, другая частка якога прадстаўлена ўжо біблейскай метафарай)).

Для мовы Георгія Каніскага характэрны звароты падчас апавядання да слухачоў, якіх ён практычна заўсёды называе слухачамі дабравернымі або набожным саслоўем беларускім. Ціхан Задонскі таксама звяртаецца да паствы, аднак яго звароты больш лакальныя (напрыклад, ён выкарыстоўвае слова «слухачы»), паколькі ўключаны ў больш дынамічнае ў эмацыянальных адносінах апавяданне. Гэтыя прамыя звароты робяць пропаведзь падобнай да даверлівай гутаркі, утрымліваюць увагу паствы, залучаюць прысутных у працэсе асэнсавання складанай тэасофскай ці маральнай праблемы.

Пытанні і воклічы, у тым ліку рытарычныя, надаюць «слову» высокую эмацыянальнасць. Прыклады выкарыстання гэтых рытарычных прыёмаў сустракаюцца і ў пропаведзі Георгія Каніскага («І як нам не радавацца аб прышэсці гэтага найпатрэбнейшага лекара, нам, якія адчуваюць і слепату, і галізму, і кульганне, і паслабленне душ нашых?»); «О, як жа весялімся прышэсцем у свет збавіцеля нашага!»; «О дрэннае жыццё, да якога ты шаленства людзей прыводзіш!» [2, с. 123–126]), і ў пропаведзі Ціхана Задонскага («Ды дзе ж нам Яго шукаць?»; «О, як жа благаслаўлены вы, Пятро і Андрэе святы з іншымі, брацію вашай, што так неацэнны скарб здабудзеце!»; «Госпадзі, яві нам святую выяву аблічча Твайго!» [3, с. 28–31]).

Пры пабудове гаміліі Георгій Каніскі дакладна ацэньвае ўзровень светаўспрымання звычайнага прыхаджаніна (епіскап, былы рэктар Кіева-Магілянскай акадэміі і прафесар яе галоўных кафедр, які прыехаў на Магілёўскую кафедру, сутыкнуўся з непісьменнасцю не толькі паствы, але і святароў, некаторыя з якіх нават не ўмелі чытаць і здзяйснялі богаслужэнні і трэбы па памяці, лепш ці горш трапляючы ў патрэбны тэкст). Фактычна гэтая арыентацыя не на самых адукаваных, а на самых адсталых слухачоў у храме дыктуе Георгію ўнутраную логіку пабудовы прапаведніцкага тэксту. Адштурхваючыся ад відавочнай для непісьменнага слухача рэальнасці, ад рэалій паўсядзённага і побытавага характару, Георгій спачатку паднімаецца да ўзроўню біблейскага сюжэта, нярэдка побытавага характару, які афармляецца ў прытчавую форму, і толькі затым – да ўзроўню філасафічнай абстракцыі, што ўвасабляецца ў вобразна-сімвалічную і нярэдка прытчавую форму. Пасля іх разгляду прапаведнік вяртае слухачоў (ужо інтэлектуальна падрыхтаваных) да асноўнага біблейскага сюжэта і раскрывае яго сэнс відавочным, але больш глыбокім тлумачэннем. Так аратар вяртаецца да тэзіса і паўтарае яго ўжо як абгрунтаваную выснову (прычым такія паўторы ў Георгія Каніскага нярэдка трохкратныя, што дазваляе замацаваць асноўную думку «слова» ў памяці слухачоў). Вяртанне да першага плана апавядання і да прамога значэння слоў дазваляе прапаведніку без цяжкасці правесці паралель паміж мінулымі евангельскімі часамі і сучаснасцю ў іх духоўнай узаема сувязі.

Такім чынам, кампазіцыйная структура храмавага слова (у разгледжаным намі вышэй «Слове на Раство») Георгія Каніскага мае кальцавую будову, якая складаецца з некалькіх звязаных ліній. Першае кальцо – доказ тэзіса «Хрыстос ёсць радасць усяму свету», другое кальцо – даследаванне прычын і наступстваў збятэжанаці Ерусаліма (а шырэі усяго чалавечага роду), трэцяе кальцо (унутранае лагічнае ядро) – пропаведзь догматы аб Сыне Божым: Хрыстос ёсць цар, вызваліцель, міратворца, лекар і суддзя. Такая кампазіцыя надае твору асаблівую складанасць, дагматычная і павучальная ідэя ў ёй пры ўсёй складанасці становіцца празрыстай, актыўна ўводзіцца ў памяць слухача і замацоўваецца ў ёй. Пры гэтым усё «слова» адпавядае патрабаванням логікі, гармоніі і геаметрыі: нават знешне кампазіцыйныя часткі твора суразмерныя.

Вонкава кампазіцыя пропаведзі Ціхана Задонскага таксама мае кальцавую структуру. Яна пачынаецца і заканчваецца апісаннем малітоўнай радасці ад здабыцця Месіі, аднак тэзіс, у якім выяўлены агульны пафас прамоўніцкага выступлення, толькі атачае сабой асноўнае апавяданне, якое будзецца паслядоўна і мае ланцуговую структуру. Рускі прапаведнік не даследуе, як прафесар-акадэміст Георгій Каніскі, змест догматаў.

Заклучэнне

Праведзены аналіз аратарскіх твораў Георгія Каніскага і Ціхана Задонскага паказвае, што абодва прапаведнікі выкарыстоўваюць дастаткова шырокі спектр мастацкіх прыёмаў, якія дазваляюць ім выказаць у выразнай форме свае рэлігійныя думкі і пачуцці, – метафару, метанімію, антытэзу, эпітэт, параўнанне, зварот і інш. Варта прызнаць, што элемент мастацкасці ў храмавай рыторыцы свяціцеляў носіць дапаможны, а не асноўны характар, паколькі выступае як сродак выражэння духоўнага звышмастацкага зместу, пераважна рацыянальнага ў Георгія Каніскага і эмацыянальнага ў Ціхана Задонскага. Мастацкі стыль Георгія Каніскага трэба прызнаць метафарычным або біблейска-метафарычным, паколькі аўтар-прамоўца, у адрозненне ад аўтара-мастака, не імкнецца да стварэння арыгінальных метафар, а творча выкарыстоўвае вядомы арсенал устойлівых у рэлігійнай літаратуры вобразных выразаў, каб найлепшым чынам адлюстраваць выратавальны сэнс прамовы. Стыль Ціхана Задонскага блізкі да метафарычнага, але ў ім пераважаюць эмацыянальна афарбаваныя словы ў прамым значэнні, а мастацкасць дасягаецца з дапамогай іншых сродкаў: параўнанняў, супрацьпастаўленняў, эпітэтаў, воклічаў, зваротаў і інш.

У цэлым свяціцель Георгій Каніскі будзе святочную пропаведзь як глыбока прадуманую, лагічна і нават геаметрычна правільную прамову, у якой кожны элемент дастаткова трывала ўключаны ў агульную сістэму, па сутнасці, філасофскага аналізу, які афармляецца прапаведнікам у па-мастацку развітую форму.

Свяціцель Ціхан Задонскі наўмысна менш разважлівы – ён «пяе Хрыста», у параўнальна простых выразках шукае шлях да яго, апелюе не столькі да розуму слухачоў, колькі да іх пачуццяў, запальваючы ў сэрцах хрысціян малітоўнае гарэнне.

Пры гэтым рацыянальны і пачуццёвы пачаткі не супрацьпастаўляюцца ў «словах» беларускага і рускага свяціцеляў, яны злучаюцца ў гармоніі, якая нясе ў сабе светлы водбліск сусветнай любові Творцы да свайго тварэння.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Буглаков М. *Преосвященный Георгий Конисский, архиепископ Могилёвский*. Минск: Виноград; 2000. 656 с.
2. *Слова и речи Георгия Конисского, Архиепископа Могилёвскаго*. Могилёв-на-Днепре: Скоропечатня и литография Я. Н. Подземскаго; 1892. 470 с.
3. *Творения иже во святых отца нашего Тихона Задонскаго. Том 1*. Москва: Синодальная типография; 1889. 328 с.
4. Томашевский БВ. *Теория литературы. Поэтика*. Москва: Аспект Пресс; 1996. 334 с.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 26.06.2024.
Received by editorial board 26.06.2024.